

İbnü'l-Müneyyir Nâsîrüddin el-Kâdî, İbn Uşfûr için yazdığı mersiyede nahvin onunla sona erdiğini ifade etmiştir. Kaynaklarda İbn Uşfûr'un, döneminde Arap dili ve edebiyatının en büyük otoritesi olduğu, dil meselelerinde doğru bulduğunu tercih etmeyi kendisine prensip edindiği kaydedilir. Bazı müellifler, onun nahiv dışında bir şey bilmediğini kaydetmekteyse de eserleri gerek nazım gerekse nesirde, dil, edebiyat ve edebî tenkit konularında geniş bilgi sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

Eserleri. 1. *el-Mümti' fi't-taşrif*. İşbiliye Emîri Ebû Bekir Abdullah b. Ebû'l-Asbağ'a takdim edilen esere müellif daha sonra birçok ilâve yapmış, Ebû Hayyân el-Endelüsî eserin bu ilâveli şekline *el-Mümti'u'l-kebir* adını vermiştir. İbn Mâlik tarafından eleştirilen kitaba Ebû Hayyân da bazı ilâvelerde bulunmuştur. Ebû Hayyân'ın *el-Mübdî'* adlı eseri *el-Mümti'*in bir hulâsasidir (nşr. Abdülhamîd Seyyid Taleb, Küveyt 1982). Fahreddin Kabâve *el-Mümti'* i iki cilt halinde neşrettiği gibi (Halep 1390/1970; Libya 1404/1983; Beyrut 1407/1987) *İbn 'Uşfûr ve't-taşrif* (Halep 1391/1971, ayrıca bk. bibl.) adlı kitabının büyük bir kısmını da (s. 145-292) *el-Mümti'fe* ayırarak eserin önemi, muhtevası ve yazma nüshaları hakkında bilgi vermiştir. 2. *el-Muqarrib fi'n-naḥv*. İbn Uşfûr, kendisine şöhret kazandıran bu eserini Hafsî Emîri Yahyâ b. Abdülvâhid el-Hintâtî adına yazmıştır (nşr. Ahmed Abdüsettar el-Cevârî – Abdullah el-Cübûrî, [baskı yeri yok] 1391/1971-1392/1972; nşr. Ya'kûb el-Ganîm, Küveyt, ts.). Eser, başta müellifi olmak üzere birçok âlim tarafından şerh ve ihtisar edilmiştir. İbn Uşfûr'a ait şerhin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 6335). Tâceddin Ahmed b. Osman et-Türkmânî bu şerh üzerine bir ta'lik yazmıştır. Ebû Hayyân el-Endelüsî *el-Muqarrib*'i *Takrîbü'l-Muqarrib* adıyla ihtisar etmiş (nşr. Afîf Abdurrahman, Beyrut 1983; nşr. Muhammed Câsim ed-Düleymî, Beyrut 1987) ve bunu *et-Tedrib fi temsîli't-Takrîb* (nşr. Nihâd Hasan, Bağdad 1987) adıyla şerhetmiştir. İbn Uşfûr'un ihtisar ve şerh mahiyetinde *Müsgülü'l-Muqarrib* adıyla eser hakkında yaptığı diğer bir çalışma Abdurrahman b. Muhammed el-Ammâr tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmış (1403, Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]) ve eseri Ahmed Hasan Kehîl tahkik etmiştir. F. T. Salah da bu eserin tenkitli metnini doktora çalışması olarak hazırlamıştır (1984-1985, School of Ori-

ental and African Studies, London). *el-Muqarrib* ayrıca İbnü'n-Nehhâs el-Halebî ve çağdaş araştırmacılardan Ali Muhammed Fâhir tarafından şerhedilmiştir (Kahire 1990). İbnü'l-Hâc Ahmed b. Muhammed (*el-İrâdât 'ale'l-Muqarrib*), İbrâhîm b. Ahmed b. Ahmed el-Ensârî el-Cezerî (*el-Menhecû'l-mu'arrib fi'r-red 'ale'l-Muqarrib*) ve Hâzîm el-Kartâcennî (*Şeddü'z-zün-nâr 'alâ caḥfeleti'l-himâr*) gibi âlimler *el-Muqarrib*'i çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. 3. *Şerḥu'l-Cümel li'z-Zeccâcî* (*eş-Şerḥu'l-kebir*, *Aḥkâmü İbn 'Uşfûr*). Zeccâcî'nin *el-Cümelü'l-kübrâ** adlı eserinin şerhi olup Sâhib Ca'fer Ebû Cenâh tarafından yayımlanmıştır (I-II, Musul 1980; Bağdad 1400-1402/1980-1982). Ebû Hayyân, eseri *el-Mevfûr fî taḥrîri Aḥkâmî İbn 'Uşfûr* (*el-Mevfûr min şerḥi İbn 'Uşfûr*) adıyla ihtisar etmiştir. İbn Uşfûr'un *el-Cümel* için üç ayrı şerh yazdığı kaydedilmektedir (Fahreddin Kabâve, s. 66-67). 4. *Ḍarâ'irü's-şî'r*. İbn Uşfûr, vezin ve kafiye gereği şiirlerde görülen bazı kural dışı tasarruflara dair bu eserini Hafsî Hükümdarı I. Muhammed el-Müstansır'ın isteği üzerine kaleme almıştır (nşr. Seyyid İbrâhîm Muhammed, Beyrut 1980).

İbn Uşfûr'un diğer eserleri şunlardır: *Kitâbü'l-Muḥni'* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 546); *es-Silk ve'l-'unvân ve mürâmü'l-lü'lü' ve'l-'ıkyân* (a.g.e., a.y.); *Manzûme fi'n-naḥv* (Sadaka b. Nâsir b. Râşid el-Hanbelî eser üzerine şerh yazmıştır, a.g.e., a.y.); *İzâḥu'l-müşkil* (Mutarrizî'nin *el-Mugrib*'inin şerhidir); *el-Ezhâr*; *İnâretü'd-deyâcî*; *el-Bedî'* (*el-Muqadimetü'l-Cezüliyye*'nin şerhidir); *es-Sâlif ve'l-'izâr*; *Serikâtü's-şu'arâ'*; *Şerḥu'l-eş'ârî's-sitte*; *Şerḥu'l-İzâḥ* (Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâḥ*'ının şerhidir); *Şerḥu'l-Ḥamâse* (Ebû Temmâm'ın *el-Ḥamâse*'sinin şerhidir); *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi* (Abdülkâdir el-Bağdâdî *Hizânetü'l-edeb*'inde bu şerhten birçok nakil yapmıştır); *Muḥtaşarü'l-Ğure*; *Muḥtârü'l-Muḥteseb* (İbn Bâbeşâz'ın nahve dair *el-Muḥteseb* adlı eserinin şerhidir); *el-Miftâḥ*; *el-Hilâl*; *Şerḥu Dîvânî'l-Müte-nebbî* (eserleri için ayrıca bk. *el-Mümti'*, neşredeninin girişi, I, 4-13; a.mlf., *el-Muqarrib*, neşredeninin girişi, I, 7-29; a.mlf., *Ḍarâ'irü's-şî'r*, neşredeninin girişi, s. 5-10). İbn Uşfûr'un bir tefsir yazmaya başladığı, ancak bir cildini tamamlayabildiği rivayet edilmekte ve eserin daha önceki tefsirlerden farklı özellikler taşıdığı kaydedilmektedir (Ebû'l-Abbas el-Gabrî'nî, s. 318-319). Cemîl Abdullah el-Uveyda *Menhecû İbn 'Uşfûr el-İşbili fi'n-naḥv ve't-taşrif* adıyla bir doktora çalışması yap-

mış ve bu çalışmasına dair bir tanıtma yazısı yazmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Uşfûr el-İşbili, *el-Mümti' fi't-taşrif* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1407/1987, neşredeninin girişi, I, 4-13; a.mlf., *el-Muqarrib* (nşr. Ahmed Abdüsettar el-Cevârî – Abdullah el-Cübûrî) [baskı yeri yok] 1391/1971, neşredeninin girişi, I, 7-29; a.mlf., *Ḍarâ'irü's-şî'r* (nşr. Seyyid İbrâhîm Muhammed), Beyrut 1980, neşredeninin girişi, s. 5-10; a.mlf., *Şerḥu Cümelî'z-Zeccâcî: eş-Şerḥu'l-kebir* (nşr. Sâhib Ca'fer Ebû Cenâh), Bağdad 1400/1980, neşredeninin girişi, I, 18-80; İbnü'z-Zübeyr, *Şîlatü's-Sıla* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1938, s. 142-143; Ebû'l-Abbas el-Gabrî'nî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1969, s. 317-319; İbnü'l-Verdî, *Te'timmütü'l-Muḥtaşar fî aḥbâri'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 315-316; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 109-110; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 265-267; İbn Kurfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 331; Firûzâbâdî, *el-Bûlğa fî terâcîmî e'immetü'l-naḥv ve'l-luğa* (nşr. Muhammed el-Misrî), Küveyt 1407/1987, s. 160-161; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 210; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 196-197; Makkarî, *Nefḥu't-tib*, II, 209-211, 271-272; III, 184; IV, 148; V, 384; *Keşfü'z-zunûn*, I, 603; II, 1041, 1612, 1801, 1805, 1822; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), VII, 575-576; Muhammed b. İbrâhîm ez-Zerkeşî, *Târîḥu'd-devleteyn: Muvaḥḥidiyye ve'l-Hafsiyye*, Tunus 1289, s. 29-30; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, V, 283-284; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 712; Brockelmann, *GAL*, I, 381; *Suppl.*, I, 546-547; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 306-308; Fahreddin Kabâve, *İbn 'Uşfûr ve't-taşrif*, Beyrut 1981; Ömer Ferruh, *Târîḥu'l-edeb*, VI, 248-252; Ahmed el-Leḥib, "Hel ḥuḥḥika Kitâbü'l-Muqarrib li'bn 'Uşfûr?", *ME*, XLVI/1, Kahire 1974, s. 116-125; Ali Lagzvi, "İbn 'Uşfûr el-İşbili ve kitâbühü Ḍarâ'irü's-şî'r", *el-Menâhil*, XXX, Rabat 1984, s. 155-172; Cemîl Abdullah el-Uveyda, "Menhecû İbn 'Uşfûr el-İşbili fi'n-naḥv ve't-taşrif", *Ḥavliyyât: Fer'u'l-âdâbi'l-'Arabiyye*, IV, Beyrut 1989, s. 321-326; G. Troupeau, "İbn 'Uşfûr", *EP* (İng.), III, 962; İñâyetullah Fâtihî Nejad, "İbn 'Uşfûr", *DMBİ*, IV, 300-302.

FAHREDDİN KABÂVE

İBN UYEYNE

(bk. SÜFYÂN b. UYEYNE).

İBN ÜMEYL

(ابن اميل)

Ebû Abdillâh
el-Hakîm es-Sâdık Muhammed
b. Ümeyl et-Temîmî
(ö. 350/961 [?])

Mısırlı simyacı.

287 (900) yılı civarında Mısır'da doğduğu ve yaklaşık 350'de (961) öldüğü tahmin edilmektedir. Adı Batı kaynaklarında Senior Zadih Filius Hamuelis şeklinde ge-

çer. Eski Mısır tapınak ve mezarlarında araştırmalar yapmış, rastladığı arkeolojik malzemeyi inceleyerek özellikle hiyeroglif işaretlerinde ve duvar resimlerinde eşyanın sırrını ifade eden sembolik bir anlatım tarzı olduğu düşüncesinden hareketle bu remizleri çözmeye çalışmıştır. *Risâletü's-şems ile'l-hilâl* adlı kasidesinde Bûsîrüssid'r'deki bir tapınak galerisinde gördüğü fresk ve tavan resimlerini tasvir eder; daha sonra da bu kaside için kaleme aldığı *Kitâbü'l-Mâ'û'l-varâkı ve'l-arzu'n-necmiyye* adlı şerhte bunların geniş bir yorumunu yapar. Ona göre bu resim ve hieroglif işaretleri hakmetin sembolik anlatım araçlarından başka bir şey değildir ve bu anlatım tarzı ehil olanların simyayı öğrenip kötüye kullanmalarına fırsat vermemek için seçilmiştir (Sezgin, *İTED*, II [1975], s. 245-246; *Encyclopedia of the History of Arabic Science*, III, 870-871). İslâm dünyasında simyanın gözle görülür sembollerle (resim, heykel) ve dinî sırlar, gizemlerle açıklanan (alegorik-mistagogik) tipinin temsilcilerinden biri olan (*El²* [İng.], III, 961) İbn Ümeyl'in eserleri, daha çok Bûsîrüssid'r'de gördüğü duvar resimleri başta olmak üzere antik tasvirlerin Hermetik literatürle Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, Zünnûn el-Misrî ve özellikle Câbir b. Hayyân'ın kitaplarından yararlanarak açıklanmasından veya şirsel bir dille (kasideler halinde) yorumlanmasından ibarettir. Ona göre bu ilmin müslümanlar arasındaki en büyük ustada olan Câbir'in sembolik ifadeleri tam anlamıyla algılanamamış ve yapılan şerhler yüzeysel kalmıştır; bu sebeple kendisi bazı eserlerinde onun kapalı ifade tarzını açıklamaya çalışır (Sezgin, *İTED*, II [1975], s. 243-249).

İbn Ümeyl'de görüldüğü haliyle alegorik simya, çeşitli değersiz madenleri bir takım işlemlere tâbi tutarak altın ve gümüşe çevirmek için uğraşmaz, onun amacı âb-ı hayâtı bulmak da değildir. Alegorik simya, remzî bir şekilde dile getirilmiş olan eşyanın sırrını anlamaya ve açıklamaya çalışır. İşlediği konuyu şiirle anlatığı eserlerinden bir kısmının şerhini kendisi yapmış ve bunların Ortaçağ'da Latince'ye çevrilmesi Avrupa'daki simyacılığın gelişmesinde etkili olmuştur.

Eserleri. İbn Ümeyl'in, birçoğu İstanbul'da olmak üzere dünyanın çeşitli kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan otuz kadar eseri günümüze ulaşmıştır (Sezgin, *GAS*, IV, 286-288). Bunların yayımlanmış olan başlıcaları şunlardır: 1. *Risâletü's-şems ile'l-hilâl*. 340 beyitten meydana gelen bir kaside olup müellifin Bûsîrüssid'r'de gördüğü mâbed galerisindeki duvar ve tavan resimleri hakkındadır. 1622'de *Epistola solis ad lunam crescentem* adı altında Latince'ye çevrilerek Argentoratum'da (Strasbourg) basılmış, 1933'te Muhammed Tûrâb Ali tarafından aslı, Latince tercümesi ve müellifin aşağıdaki iki eseri ile birlikte yayımlanmıştır ("Three Arabic Treatises on Alchemy by Muhammed bin Umail", *Memoirs of the Asiatic Society of Bengal*, XII/1, s. 1-213). 2. *el-Mâ'û'l-varâkı ve'l-arzu'n-necmiyye*. *Kitâbü'n-Nihâye ve bulûğu'l-gâyeti'l-kusvâ* adıyla da bilinen eser (Sezgin, *İTED*, II [1957], s. 242) *Risâletü's-şems ile'l-hilâl*'in şerhidir. *Tabula chemica* adıyla Latince'ye tercüme edilmiş (Genevae [Cenevre], 1702), Muhammed Tûrâb Ali tarafından bu tercümeyle birlikte yayımlanmıştır. 3. *el-Kaşidetü'n-nûniyye*. Müellifin yaptığı şerhiyle birlikte M. Tûrâb Ali tarafından yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 1755; *İzâhu'l-meknûn*, II, 34, 423, 520; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IX, 64; Sezgin, *GAS*, IV, 283-288; a.m.f., "Üç Mecmû'ât ar-Rasâ'il", *İTED*, II (1957), s. 242-251; C. G. Jung, *Alchemical Studies* (trc. R. F. C. Hull), Princeton 1967, bk. İndeks: "Senior Zadhith"; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-ülûm 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1397/1977, s. 246-247; G. C. Anawati, "Arabic Alchemy", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London - New York 1996, III, 870-872; *Meusû'atü târihi'l-ülûmi'l-'Arabiyye* (nşr. Rüşdî Râşid), Beyrut 1997, III, 1112-1114; G. Strohmaier, "Ibn Umayl", *El²* (İng.), III, 961-962.

TAHSİN GÖRGÜN

İBN ÜMMÜ ABD

(bk. ABDULLAH b. MES'ÜD).

İBN ÜMMÜ KÂSİM

(ابن أم قاسم)

Ebü Muhammed (Ebü Ali) Bedrüddin Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî (ö. 749/1348)

Tefsir, kıraat ve nahiv âlimi.

Mağrib asıllı olup Mısır'da doğdu. Mağrib'den Mısır'a gelişinde Şeyha İakabiyla tanışan Zehrâ adındaki babaannesinin şöhretinden dolayı İbn Ümmü Kâsım künyesiyle meşhur oldu. Bir rivayete göre ise sultan ailesine mensup olan Zehrâ onu evlât edinmiştir (İbn Hacer, II, 32). Ebü Zekeriyâ el-Gumârî, Ebü Abdullah et-Tancî, Ebü Hayyân el-Endelüsî ve Sirâcüd-din ed-Demenhûrî'den Arapça, Mecdüddin et-Tüsterî'den Arapça ve kıraat, Mecdüddin İsmâil b. Muhammed el-Benâkî'tî'den kıraat, Şemseddin İbnü'l-Lebbân'dan usul ve Şerefeddin el-Makîlî'den Mâlikî fikhî okuyan İbn Ümmü Kâsım'dan Ebü İshak İbrâhim b. Ahmed et-Tenûhî kıraat dersleri aldı (İbn Hacer, I, 11). İbn Ümmü Kâsım 1 Şevval 749'da (23 Aralık 1348) Kahire'nin Seryâkûs (Seryâkavs, Siryâkûs) beldesinde vebadan öldü ve aynı yerde defnedildi.

Eserleri. 1. *el-Müfîd fi şerhi 'Umde-ti'l-mücîd fi'n-naẓmi ve't-tecvîd*. Ale-müddin Ali b. Muhammed es-Sehâvî'nin tecvid ilmine dair "Nûniyye" kasidesinin şerhi olan eseri Ali Hüseyin el-Bevvâ neşretmiştir (Zerkâ 1987). 2. *Şerhu'l-Vâzıha fi tecvidi'l-Fâtıha*. Ca'berî'nin yirmi iki beyitlik "Dâliyye" kasidesinin şerhi olup Abdülhâdî el-Fadlî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1980). 3. *Şerhu Bâbi*

İbn Ümmü Kâsım'ın *Şerhu Bâbi uakfi Hamza ve Hişâm Sale'l-hemz* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk ve son sayfaları (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 15)